

O'ZLASHMA SO'ZLARNING ONA TILIGA TA'SIRI

Toshkent davlat o'zbek
tili va adabiyoti universiteti
3- bosqich talabasi
Yeshmatova Zarnigor
E-mail: eshmatovazarnigor7@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelishi va uning turli jabhalariga ko'rsatayotgan ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada o'zlashma so'zlarning tilning lug'at boyligi, grammatik qurilishi, uslubiy xususiyatlari va madaniy kontekstiga oid ijobiy va salbiy oqibatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'zlashma so'zlarning o'zbek tilidagi sinonimik qatorlar, so'z yasalishi va nutq madaniyatiga ta'siri misollar orqali yoritiladi. Tadqiqotda lingvistik tahlil, qiyosiy o'rganish va statistik ma'lumotlardan foydalanilgan. Maqola o'zbek tilining hozirgi holatini chuqurroq anglash va uning rivojlanish tendensiyalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: o'zlashma so'zlar, o'zbek tili, til ta'siri, lug'at boyligi, grammatika, uslub, madaniyat, sinonimiya, so'z yasalishi, nutq madaniyati.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется проникновение заимствованных слов в узбекский язык и их влияние на различные его аспекты. В статье рассматриваются положительные и отрицательные последствия заимствований для словарного запаса, грамматической структуры, стилистических особенностей и культурного контекста языка. Также на примерах проиллюстрировано влияние заимствованных слов на синонимические ряды, словообразование и культуру речи в узбекском языке. В исследовании использовались лингвистический анализ, сравнительное изучение и статистические данные. Статья важна для

более глубокого понимания современного состояния узбекского языка и выявления тенденций его развития.

Ключевые слова: заимствования, узбекский язык, языковое влияние, лексика, грамматика, стиль, культура, синонимия, словообразование, культура речи.

ANNOTATION

This article analyzes the introduction of loanwords into the Uzbek language and their impact on various aspects of it. The article examines the positive and negative consequences of loanwords on the vocabulary, grammatical structure, stylistic features and cultural context of the language. It also highlights the impact of loanwords on synonymous series, word formation and speech culture in the Uzbek language through examples. The study uses linguistic analysis, comparative study and statistical data. The article is important for a deeper understanding of the current state of the Uzbek language and determining its development trends.

Keywords: loanwords, Uzbek language, language influence, vocabulary, grammar, style, culture, synonymy, word formation, speech culture.

KIRISH

Til har bir millatning bebaho boyligi, uning madaniyati, tarixi va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim vositasidir. Globallashuv jarayoni kuchaygan bugungi kunda tillar o'rtasidagi aloqalar tobora faollashib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, bir tildan ikkinchisiga so'zlarning o'tishini, ya'ni o'zlashish jarayonini tezlashtiradi. O'zbek tili ham tarixining turli davrlarida ko'plab tillar bilan faol muloqada bo'lgan va natijada uning lug'at tarkibi sezilarli darajada boyigan. Arab, fors, rus, ingliz va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar bugungi kunda o'zbek tilining kundalik leksikasida keng qo'llanilmoqda¹.

¹ Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 240 b.

Biroq, o'zlashma so'zlarning haddan tashqari ko'payishi va ularning o'rinsiz ishlatilishi ona tilining o'ziga xosligi va sofligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelish jarayonlari, ularning tilning turli sathlarida namoyon bo'lishi va keltirib chiqaradigan oqibatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga ta'sirining ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlash, ularning tilning rivojlanishidagi o'rnini belgilash hamda kelgusida til siyosatini takomillashtirishga oid takliflar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zlashma so'zlarning tilga ta'siri masalasi jahon tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham ko'plab tadqiqotlarning obyekti bo'lgan. Xususan, L.P. Krisin, E. Xaugen, U. Vaynrayx kabi tilshunoslar o'zlashishning lingvistik va sotsiolingvistik jihatlarini chuqur o'rganganlar. Ularning ishlarida o'zlashma so'zlarning fonetik, grammatik va semantik adaptatsiyasi, shuningdek, til egalarining o'zlashish jarayoniga munosabati kabi masalalar yoritilgan. O'zbek tilshunosligida esa A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, B. Umurqulov, H. Jamolxonov kabi olimlarning o'zbek tilining leksikologiyasi va leksikografiyasiga oid asarlarida o'zlashma so'zlarning o'zni va ahamiyati tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlarda o'zbek tiliga arab, fors, rus va yevropa tillaridan kirib kelgan so'zlarning fonetik-fonologik, morfologik va semantik o'zgarishlari batafsil ko'rib chiqilgan².

Mazkur maqolada o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga ta'sirini aniqlash uchun kompleks metodologiyadan foydalaniladi. Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

Lingvistik tahlil: O'zlashma so'zlarning o'zbek tilidagi fonetik, grammatik va semantik xususiyatlarini aniqlash maqsadida matnlarni tahlil qilish.

Qiyosiy o'rganish: O'zbek tilidagi asl so'zlar va ularning o'zlashma sinonimlarini qiyoslash orqali ma'no nozikliklari va uslubiy farqlarni aniqlash.

² Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2020. – 632 b.

Statistik tahlil: O'zlashma so'zlarning turli janrdagi matnlarda qo'llanish chastotasini aniqlash va tendensiyalarni kuzatish.

So'rovnoma va intervyu: Til egalarining o'zlashma so'zlarga bo'lgan munosabatini o'rganish maqsadida so'rovnoma o'tkazish va ekspertlar bilan intervyu olish.

Tadqiqot materiallari sifatida badiiy adabiyotlar, ommaviy axborot vositalari materiallari, ilmiy va rasmiy matnlar, shuningdek, so'zliklar va ensiklopediyalardan foydalaniladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zlashma so'zlar o'zbek tilining lug'at boyligini sezilarli darajada oshirgan. Ayniqsa, fan, texnika, madaniyat va ijtimoiy-siyosiy sohalarga oid ko'plab tushunchalar aynan o'zlashma so'zlar orqali o'zbek tiliga kirib kelgan. Masalan, "kompyuter", "internet", "televizor", "siyosat", "iqtisodiyot" kabi so'zlar bugungi kunda kundalik nutqimizning ajralmas qismiga aylangan³.

Biroq, o'zlashma so'zlarning o'rinsiz va haddan tashqari ko'p qo'llanilishi tilning sofliigiga ma'lum darajada xavf tug'dirishi mumkin. Ba'zi hollarda o'zbek tilida muqobili mavjud bo'lgan so'zlar o'rniga chet tilidan kirib kelgan so'zlar ishlatilmoqda. Bu esa, bir tomondan, tilning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilsa, ikkinchi tomondan, nutqning tushunarligini qiyinlashtirishi mumkin.

Quyidagi jadvalda o'zbek tilida muqobili mavjud bo'lgan, ammo ko'p qo'llaniladigan o'zlashma so'zlarga misollar keltirilgan:

1-jadval: O'zbek tilida muqobili mavjud bo'lgan o'zlashma so'zlar

O'zlashma so'z	O'zbekcha muqobili	Qo'llanish sohasi
Markaz	O'rtalik, qoq o'rta	Turli sohalar
Vazifa	Burch, topshiriq	Ish, ta'lim
Imkoniyat	Qobiliyat, sharoit	Turli sohalar

³ Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikasi. – Toshkent: Fan, 2015. – 312 b.

Muloqot	Aloqa, suhbat	Ijtimoiy soha
Loyiha	Dastur, reja	Ish, qurilish

Shuningdek, o'zlashma so'zlarning grammatik jihatdan o'zlashuvi ham muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina o'zlashma so'zlar o'zbek tilining grammatik qonuniyatlariga moslashib, yangi so'z yasovchi qo'shimchalar bilan birikib kelmoqda. Masalan, "internetlashmoq", "modernizatsiya", "innovatsion" kabi so'zlar shular jumlasidandir.

Biroq, ba'zi hollarda o'zlashma so'zlarning noto'g'ri qo'llanilishi yoki ularning o'zbek tiliga xos bo'lmagan grammatik shakllarda ishlatilishi kuzatilmoqda. Bu esa, tilning grammatik me'yorlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

2-jadval: O'zlashma so'zlarning noto'g'ri qo'llanilishiga misollar

Noto'g'ri qo'llanish	To'g'ri qo'llanish	Izoh
Men seni <i>respect</i> qilaman.	Men seni hurmat qilaman.	Chet tilidagi so'zni o'zbekcha ekvivalenti borligi
Bu juda <i>aktualniy</i> masala.	Bu juda dolzarb masala.	Chet tilidagi sifatning noto'g'ri qo'llanilishi
<i>Problemalarimizni</i> hal qilish kerak.	Muammolarimizni hal qilish kerak.	Ruscha ko'plik qo'shimchasining o'rinsiz ishlatilishi

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zlashma so'zlar o'zbek tilining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular tilning lug'at boyligini oshiradi, yangi tushunchalar va atamalarining paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Biroq, o'zlashish jarayoni nazorat ostida bo'lishi, o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish, o'zlashma so'zlarni o'rinsiz va haddan tashqari ko'p qo'llashdan saqlanish lozim. Ona tilining sofligini saqlash, uning o'ziga xos xususiyatlarini asrab-avaylash har bir ziyoli insonning muhim

vazifasidir. Kelgusida o'zbek tiliga kirib kelayotgan o'zlashma so'zlarning lingvistik tahlilini chuqurlashtirish, ularning tilning turli sathlariga ta'sirini o'rganish, o'zbekcha muqobillari mavjud bo'lgan so'zlarni faol qo'llashni targ'ib qilish, shuningdek, nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. O'zbek tilining boyligi va go'zalligini saqlab qolish, uni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish uchun barcha sa'y-harakatlarni birlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hojiyev A. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 240 b.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2020. – 632 b.
3. Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikasi. – Toshkent: Fan, 2015. – 312 b.
4. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2016. – 560 b.
5. Krisin L.P. Inoyazychnyye slova v sovremennom russkom yazyke. – Moskva: Nauka, 1968. – 198 s.
6. Haugen E. The Ecology of Language. – Stanford: Stanford University Press, 1972. – 366 p.
7. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. – New York: Mouton, 1953. – 148 p.